

Fábry János

Emlékirataim 1.

Életem első feléből (1830-tól 1848-ig)

Kerek száz esztendeje, 1907. december 31-én hunyt el az az ember, akiről sok tanítványa közül talán a leghíresebb, **Mikszáth Kálmán** ezt mondta: „*ahol az ő ekéje szántott, annak sokáig nyoma marad a közélet terén*”. A „szántás”-ról ő maga is számot adott. Önéletírásának, sajnos, csupán az 1867-ig terjedő része maradt ránk. Pedig élete igazából csak ezidőtájt teljesedett ki. Jelen számunkban emlékezéseinek az első részét adjuk közre. Ebben gyermek- és ifjúkoráról, az 1848/49-es forradalom és szabadságharcig terjedő időszakról emlékezik. A folytatás folyóiratunk jövő évi 1. számában következik. Ott foglaljuk majd össze gazdag és sokrétű tevékenységét is. (a szerk.)

*

Hitvallásom

Tudom, hogy e könyv nem téríti ki medréből a világ folyását; tudom, hogy mit ide leírok, nem jut el a nyilvánosságra; nekem jól esik, hogy a magam fölfogását, meggyőződését, hitét papírosan is kifejezhessem.

Egész életemben tartózkodtam hitvitába bocsátkozni, de ha ki nem kerülhettem, szabadon, mint ezt a protestáns ember teheti, nyíltan és tárgyilagosan meggyőződésemet kifejtettem. A másét nem kárhoztattam, mert a vélemény, a meggyőződés, a hit szabadságát mint az egyéni auto[...] tiszteletben tartom.

A bíráló azonban minden téren jogos. Ezzel éltem én is.

*

A mulandó életből az számít, ami tettül marad, nem az, mit felőle mondanak.

(Kossuth Lajos)

*Inmitem materiam viteris, qui scribitis aequam
Viribus, et versate din, quid ferre ve...
Quid valeant humani.*

(Horatius: Ars. pret. v. 38-40.)

Előszó

Nagy emberek, országos tekintélyek a közpályán szerzett tapasztalataikat, amint a nemzeti élet fejlődésének tényezői voltak, megvilágítva korunk gondolkodásmódjával, emlékirataikban teszik közzé. Ezzel hiteles adatokat szolgáltatnak a történelem megírásához. Emlékirataim erre távolról sem tarthatnak igényt. Családom számára írok.

A tenger cseppjei eltűnhetnek, nem veszi észre senki, megmarad azért tengernek. A csillagok közül is eltűnhetik egyik-másik, a többi azért ragyogni fog. Az erdőn kivágják a vén törzseket, megrikulhat az erdő, de a hajtások pótol-

hatják a hiányt. Elmúlásukat alig, csak a változást veszik észre.

A kis emberek becsét egyedül csak a család érzi, s érti meg ezt az önbírálatszerű könyvet, mely magában kívánja foglalni egy emberi élet eseményeit és törekvéseit. Bár életem és pályám – mint minden kis munkás élet – nincs híjával a tapasztalatoknak, a tanulásnak, mégis zárva maradnak a könyv lapjai az idegen szemelőtt, mert sem a hiúság sem az önzés nem voltak rugói életemnek.

Nem akarok életrajzot sem írni, bár szükségesnek tartom az önélet írást, ha az tárgyilagos, mert a közpályá emberének munkásságáról hiteles adatokat nyújt. Hogy életem folyását is összefoglalva – azt hiszem nem végzek fölösleges munkát, mely visszatükrözi múltamat. Különben – nyugalmam e napjaiban, a hetvenedik év küszöbén – már itt az ideje a számolásnak.

*

Abszolút erkölcsi tisztaság, valódi humanizmus, benső vallásosság, a kötelesség igaz szeretete voltak ideáljaim. Nem személyes motívumok, hatalmi érdek, uralmi vágy adtak ingert cselekvéseimnek. Meggyőződést és eszméket vittem az élet küzdelmébe.

Meggyőződésem ellen sohasem cselekedtem. Odaálltam, hol ezt szabadon kifejezhettem s eszméimet nyíltan követhettem. Inkább félrevonultam, hol meddővé válhattott vala munkám. De ott, hol hivatásom utalt, bár állta legyen szemben a vak elfogultsággal, a silány önzéssel, a közügy érdekében fölvettem a harcot. A következmények rendszerint megadták nekem az elégtételt, melyből erőt, bátorságot, kitartást meríték.

A küzdelmek és keserőségek tehát nem fosztottak meg soha az önbizalomtól, sőt a jónak, az igaznak szeretete még fokozta bennem az energiát, mellyel szolgáltam a közügyet.

*

Lett volna módom – hogy azt is elmondjam –, jóval tágabb körben, talán magasabb fokon is érvényesülni, hanem egyéniségem, azaz alapvonása, hogy tisztában voltam önmagammal, talán tehetségemet fölülmúló feladatokra nem éreztem elég bátorságot vállalkozni. Családi neveltetésem is inkább a családi élet ápolására utalt. Ez volt az én világom, erős pozíció. Igyekeztem mindig erősíteni a kapcsolatokat azon család tagjai közt, kikhez tartozom, szilárdakká és bensőkké tenni gyermekeim közt. A siker teljesen megnyugtató.

Vajha ezután a nemzedékeken keresztül változatlanul élne az együvé tartozás érzete! Hassa át utódaimat az igaz szeretet melege, hogy lássák és érezzék benne a család minden viszonyaiban a fenntartó erőt.

Rimaszombat, 1899. június 3.

Fábry János s.k.

I. DOMUS OPTIMA
1. A Fábry család

A származás nem személyes érdem. Súlyt nem fektetek az eredetre, de mert sok családom valamely tagját érdekelheti, megírom röviden azon adatok alapján, melyeket édesatyám közléséből ismerek.

A **Kovách** és **Fábry** család igen elterjedt egész hazánkban. A XVII. században Hont és Nógrád megyéknek e néven több kiváló szereplője élt.

Egyik ágáról a Kovách családnak csak annyit tudok, hogy Szécsénykovácsiban volt birtoka. Ez volt a kovácsii Kovách nemes család. Ebből származott az a Kovách leány, ki a XVIII. század közepén egy Hontból Nógrádba származott Fábry záva... ev. lelkésznek felesége. A derék házaspár gyermektelen lévén magához vette az asszony férfi testvéreinek, a korán elhunyt **József**nek öt éves **Ádám** fiát. Gyöngéd szeretettel viselték gondját, sőt a lelkész saját családi nevével fölruházva törvényesen adoptálta az árvt.

A kisfiú bátyja elpörölte az örökséget tőle, s a gyermek nevelőszüleire volt utalva. Papnak szánták, de alig tizenkét éves korában a tudós lelkész elhalt. Özvegye Losoncra került. Itt tovább járt iskolába, azonban egy tűzvész alkalmával az özvegy Papné háza és minden ingóság elégvén, maga is belebetegedett és rövid idő múlva meghalt.

Másodszor is árvaságra jutott a jól kifejlett erőteljes és szorgalmas fiú, kit egy távoli rokona ezután magához vett, s tímár mesterségre, mely akkor igen jövedelmező iparág volt, fogta. Tanuló éveit befejezván már 21 éves korában céhbe állott s önállóan folytatta iparát. Majd **Urbán Márton** vagyonos polgárnak (felesége **Bodnár Katalin**) **Judith** leányát feleségül vevén csakhamar gyarapodni kezdett és apósa telkén, a *Varga utcában* házat épített. E házasságból két leány (**Judith** és **Zsuzsánna**) és egy fiú származott. Ez volt édesatyám, **Dániel**. (**Judith Gaál Dániel**hez, **Zsuzsánna Visnyovszki Mihály**hoz, rákói ev. tanítóhoz ment nőül.)

Nagyatyám egyik útjában, midőn sötét éjjel valami meredeken szekere feldőlt, vesztette életét. Halva hozták haza. Atyám tíz éves korában maradt árván, midőn mindkét nénje már férjnél volt. Édesanyja tovább járatta a latin iskolába, mert papnak szánta, azonban hosszas betegeskedése miatt végre is szabó mesterségre volt kénytelen menni. Nagy lelki fájdalmat érzett, midőn az iskolától elvonták, mire öregember korában is szomorúan emlékezett vissza. Végre beletörődött. Tanuló éveinek befejezése után haza jött s az apai házban megtelepedett. Édesanyja ekkor már nem élt.

Kifogástalan magatartásának és fáradhatatlan munkálkodásának méltó jutalma lett egy ritka szép és nemes tulajdonságokkal fölruházott feleség: **Sándor Juliánna**, egy jómódú polgárcsalád leánya.

*

Atyám középmagas, izmos, erőteljes, ép szervezetű férfiú. Teljes életében, amint tisztán emlékszem, fekvő-

beteg nem volt. Borotválkozott, de tömött bajusza épségben. Negyven éves korában szürkülni kezdő haja hamar megöszült. Értelmessége distinguálta őt polgártársai közt. A kiterjedt rokonság tanácsadóját, az egyház gondnokát, pénztárosát, a város egyik tanácsosát tisztelte benne. Vallásossága és egyházszeretete példaadó. Gondolkodása józan s a gyakorlati életnek megfelelő. Humánus érzelmei az élet minden viszonyai közt összhangban állnak. Igazságos és szigorú minden hivatásában. Munkás és takarékos változatlanul. Ez hozta meg családjának a jólétet. Házát a köztisztelet vette körül.

Anyám az anyák mintaképe, a megtestesült jóság, a család valódi géniusza. Fialat korában, mint az idősebbektől hallottam, egyik kiváló szépség. Deli termetét, egészséges piros arcszínét még idősebb korában is megtartotta. Szelíd, nemes érzelmeinek melegét nem csak mi, gyermekei, hanem mások is érezték. A rokonság édesanyjaként szerette és tisztelte. Istenben való bizalma határtalan. Igazi keresztény nő. A munkában fáradhatatlan, gyerekeinek nevelésében utolérhetetlen. Gyöngéd és gondos az önfeláldozásig. Háztartásában példás rend és tisztaság uralkodott. Házi szükségleteit kerti és mezei jövedelméből fedezte. A családi élet számára megelégedést és boldogságot biztosított.

Házasságukból hat gyermek származott. A harmadik (**János**) és a hatodik (**Erzsike**) kis korukban elhalván, négyen maradtunk. **Dani**, a legidősebb 1814-ben, **Samu** 1820-ban, **Mari** 1826-ban született. Dani volt köztünk csak gyengébb szervezetű, míg a két utóbbi erőteljessége s épsége által tűnt ki. És mégis Mari dőlt ki közülünk legelőbb, míg Samu elérte életének 78. évét. A jó testvér mérték fölötti munkásságának lett 41 éves korában áldozatává.

Én voltam a második János fia szüleimnek, ragaszkodva a bibliai nevekhez.

*

Anyám háza Isten háza volt. Reggelenként fölhangzott az ének, aztán az imádság. Ezzel fejeztük be a napi munkát este. Az asztal áldását imával kértük és köszöntük.

Vasárnaponként a napi áhítatosságon kívül nekünk kellett az „Áhítatosság imáiból” egy-egy elmélkedést is fölolvadni, sőt néha az Újtestamentumból egy részletet. El nem maradt ilyenkor a délutáni hálaadás. Vasárnap és ünnepkor télen-nyáron nem mulasztottuk el a templomi istentiszteletet. Az egész család együtt ment.

Nem volt hallható az atyai házban egy incorrekt szó. A cseléd is, ha eljárt a szája, kénytelen volt elhagyni szolgálatát. Azt tartotta anyám: Jaj a megbotránkozotatónak!

Valódi evangélista keresztény ház volt.

E benső vallásosságnak megvolt a következménye. Mély gyökeret vert lelkünkben az Isten szeretete, az erkölcsi tisztaság. Én nem resteltem bevallani, hogy ezek voltak talizmánjaim az életben.

Kívül-belül rend és tisztaság mindenben. Öntudatos takarékoság, ernyedetlen munkásság biztosította mindig a család jólétét. Orvosra ritkán volt szükség, mert az ép szervezet, a mértékletes és egyszerű életmód rendszerint fölöslegessé tette. Anyám sohasem volt fekvőbeteg, egész agg koráig. Halála is a végelgyengülés folytán, 88 éves korában következett be.

Atyám csak öreg napjaiban gyöngékedett, mert a túlfeszített munka volt visszahatással egészségére. Leányának halála és egy tüdőgyulladás siettette és idézte elő 75 éves korában történt elhunytát.

A legbecesebb örökség az ép szervezet, a tiszta vér. A propagáció törvénye szerint csak akkor várható egy erőteljes nemzedék, ha a szülők testi és lelki integritása kétségen kívül áll. Ép, tisztavérű családok összeházasodása ennek biztosítója. Az ellenkező esetben jár a degeneráció.

Baj, hogy erre alig vannak tekintettel, holott attól függ az egyes családok és nemzetségek ép állapotától a nemzet fennmaradása. Ám a civilizáció, a modern élet, az erkölcsi nevelés hibái és hiányai pusztítólag hatnak fent és lent. Napjainkban a sorozás adatai a hanyatlást nyilván constatálják, sőt a kórházak, az örültek házai borzalmas képet nyújtanak. Egyes erőteljes családok a tisztátalan vérkeveredés folytán pusztulnak ki, és pusztulnak szemünk előtt. Az utódok elkorcsosulása világosan igazolja a bűnös elődök életparlását. „Mégbünteti az atyák – s mondjuk, az anyák – vétkeiket a fiakban harmad és negyedéziglen” beteljesül.

Valahára az állam és társadalom is ébred, hogy elsőrendű kötelezettségét teljesítse maga iránt. A közegészségügy érdekében ugyan még kevés történt, de remélhető, hogy az első lépést követni fogja a többi.

Első és halaszthatatlan teendő az orvosok alapos és gyakorlati kiképzése. A tudatlan orvos csak a temetőnek dolgozik. De az igaz orvos existenciáját a lehető legjobban kell az államnak biztosítani. Gond nélkül élhessen magasztos és önfeláldozó hivatásának.

Állami intézménnyé kell emelni. Az orvos független legyen, de működése állandóan ellenőrizve. Az ő munkája mentés a jövő számára, tehát a legfontosabb valamennyi államügy közt. A lét kérdése.

Kell, hogy a néhány száz lakosú helységnek is legyen külön orvosa és kórháza. A betegek ebben találjanak ápolást tartósabb vagy ragályos betegség esetében. A központi kórházat máris eléggé jól szervezik.

Ezek a gondolatok tolulnak agyamba, mikor azon családörzs életteni viszonyaira reflektáltam, melyből származom. *Sit venis verbo*.

Mindenkor örömet érzek, valahányszor oly családot látok, melynek gyermekei testileg-lelkileg épek, erőteljesek, egészségesek. Ezek képezik a nemzet jövőjét.

2. A családi ház

A családi ház, melyben születtem, Losonc Varga utcájában, akkor még számozatlanul állott. Homlokzatával a „Berek”-re nézett. (Bereknek nevezték a Tugár patak fűzőkrokkal, éger és más fákkal benőtt, 8-10 méternyi

szélességű bal partját. A jobb parton a kertek húzódtak le végeikkel.) A szemközti utca a Tugár patakon át fahíddal vezetett lejtősen fölfelé a Malom árokhoz. (Ezt újabban végtől-végig betemették. Helyén keletkezett a kaszárnya felé vezető sugárút.) Innen folytatólag egy keskeny, apró házak és kertek által határolt utca húzódott a „Kapun kívül”, később „Bardány” nevű nagy vásártérre. (Az országos vásárokat akkor külföldiek is látogatták).

A kettős telken két ház állott szemben egymással, amint még nagyapámtól maradt, azonban 1815-ben a nagy tűz, mely az egész várost elpusztította, mind a kettőt elhamvasztotta. Szülőházam még abban az évben épült fel újra, a telek nyugati oldalán. Ebben két tágas szoba volt, egymástól a konyha által elkülönítve. A ház végén a kamra (boltozott), mely raktárul is szolgált. A magyar ház tipikus alakja. (Akkor még a szobákat gerenda mennyezettel látták el, csak a kamrát fedte téglaburkolat.) Ebben húzódtak meg szüleim az 1849. I. vész után, mert a többi helyiségeknek csak a falai maradtak meg. A konyha gyermekkoromban még „hideg” volt. A takaréktűzhely még ismeretlen. Magas (mintegy 1.20 m.) tüzelőpad (tiszipal), mely alól a kenyérsütő kemence szája nyílt. A tüzelő öntött vaslemezzel volt fedve, mely fölött a szabadkémény nyúlt fölfelé. Ebben füstölték a szalonnát, húst és kolbászt. Kemény dolog volt az ilyen nyílt konyhán – kivált télen – a főzés-sütés. Csak a negyvenes években állították be a „spárhert”-ot. A szobák tisztességes bútortalattal voltak ellátva. Fa- és bőrrel bevont székek, „kanapé”, álló és fiókos szekrények, asztalok, pohárszék s ágyak. A falakon sok fakeretű kép, tükör s egy 50 darab cintányért, tálat tartó „tálas” díszítették. A műhely a hátsó szobában talált helyet, 1849-től már nem volt rá szükség.

Az udvar oly tágas, hogy a szekér kényelmesen megfordulhatott. Mellékhelyiségek a házzal szemben. A gémeskút kitűnő, egészséges vizet szolgáltatott. Az utcai deszkakerítésnél, a kaputól jobbra két óriási jegenyenyárfa állott s szolgált a verebek tanyájául. Elpusztulásuk után atyám eperfát ültetett helyökbe.

A kert deszkapalánkjának mentén három oldalról alma, körte, szilvafák gyakran bő termést adtak. Hátsó, cseresznye és meggyfák árnyékában volt az én földbe vert karókon álló asztalkám és ülőpadom, mely nyári tanulóhelyül szolgált. A ház végiben a méhes hosszú ideig a méhek zümmögésétől volt élénk. Később nyári tanyám s gyermekjátékaim színhelye, majd dolgozószobám. Előtte gondosan ápolt virágtábla. A kert másfél holdat tett ki. Hátsó nyílt egy ajtó a temetőig terjedő rétre. Ezt kora tavasszal labdázó tériül használtuk. Csak később tilalmazták, s most a tanítóképző intézet gyakorló kertje. E réten keresztül jártunk ki a temetőbe, mely akkor a tanulószög játszóhelye volt.

Egészséges ház, kedvező környezet és a helyes életmód azok a föltételek, melyek a gyermekek fejlődését, a család egészségét biztosítják. Áldom a gondviselést, hogy oly kedvező körülmények közt nevelkedtem.

Ezért látogatta nagy ritkán házunkat az orvos.

3. Gyermekéveim.

Az embert az első gyermekévek körülményei s a természet hatásai határozzák.

A mag, mely magában viseli a faj megmászhatatlan föltételeit, csak alkalmas talajra, napfényre, melegre és nedvességre vár, hogy fejlődhessék.

Az öröklékenység törvénye a szerves világban, tehát az emberében is érvényre jut. Szerencsés gyermek, ki a családi jó tulajdonságokat átörökli, még szerencsésebb, ki nek emellett az első hatások is kedveznek. Lehet azonban, hogy mindazáltal csak a középszerűség fokán állapodik, és lehet, hogy ezen felül emelkedik ki. Mert a nevelés mindig problematikus.

Egyszerű szülők gyermekeiből nagy férfiak lettek, kiválóan művelt családok ivadékaik gyakran eltörpültek.

Keressük az okok sorozatát és sokszor nem találjuk meg, csak sejtjük. Nyilván benn rejlenek az egyéneken. Az individuális karakter dönt.

Lelki életünk phásisait a legritkább esetben figyelik meg. Táplálék veszi az őt környező viszonyokból.

Oda kell hatni, hogy e viszonyok a gyermekre kedvező hatást gyakoroljanak, táplálják lelkét, ébresszék szellemét. Az öntudatra való ébredés a helyes útra vezeti az ifjút. Határvonalat képez az öntudatlan és öntudatos élet közt.

Ha az „én” ébren van, ne féltsük a gyermekifjút, hogy eltántorodik azon a keskeny pallón, mely tatóngó mélység fölött átvezet a férfikorba. Izmai és agya meg nem veszítik.

Az akaraterőre hivatkozunk.

A nevelés erre kíván reagálni.

Akaratát már a csecsemő is nyilvánítja. A gyermek erősebben, az ifjú már bizonyos önállósággal. Csak az a kérdés, vajon ezen akaratnyilvánításokat tudjuk-e, akarjuk-e szabályozni. Mily irányba és mily módon tereljük azokat. Ha ezt az akarat szabályozást irányítás nélkül hagyjuk fejlődni, egy bozótterület nő, mely át nem hatolható. A fattyúhajtások elnyomják a lélek nemes fáját.

Igenis, az öntudatos akaraterő lesz a vándorbot, melylyel az egész világot bejárhatják.

Problematikusnak mondtam a gyerekeknévelést. Valóban az.

Régebben is pedagógiai kérdésekkel foglalkoztam. Barátaim körében szóval, szaklapokban cikkeken.

Egy alkalommal – már nem emlékezem, melyik lapban – azt mondtam, hogy a nevelés olyan, mint az újan nyitott bányá, melyből nemes, vagy nemtelen ércet vagy pusztá holt köveket aknázhatunk – mint a földművelés, mely gazdag aratással jutalmaz, vagy ha jég elveri a termést, csak alomnak való szalmával fizet.

Másszor meg azt mondtam, hogy a nevelés a legnehezebb és a legkönnyebb. E bizarr állításomra reflektálva ide iktatom a következő várható tételeimet: Legkönnyebb: 1/ ha a családi élet correct és így példaadó, 2/ ha a gyermeket gondosság veszi körül otthon és idegenben egyaránt, 3/ ha a gyermekifjú mielőbb tudatára ébred saját egyéniségének és képessé tesszük, hogy magát bírálhassa, 4/ ha vak szeretet és rideg szigor lépéseit nem

kíséri, 5/ ha jókor megszokja a munkát, a kötelességteljesítést, 6/ ha éber figyelem áll őrt és mutatja a helyes irányt, 7/ ha a szép, a jó, az igaz eszméit korán lelkébe oltjuk, 8/ ha minden erkölcsi rút, rossz és hazug gondolat, érzés és kifejezés iránt undort ébresztünk benne, 9/ ha jókor az önálló gondolkodásra és cselekvésre szoktatjuk, 10/ ha kedélyének épségét megőrizni és azt megnemesíteni törekszünk. Tagadhatatlan, hogy ezen fordul meg minden, de éppen a rendszertelenül idézett pontok végrehajtásában rejlik a legtöbbször a legvészesebb nehézség.

E tárgyra különben még visszatérek.

a) Gyermekjátékaim

Játék nélkül gyermeket elképzelni sem lehet. Ha van ilyen, nem életre való, mert a gyermek lényének játékban lehet csak kifejezése. Itt ébred, fejlődhetik az első fokon kombináló képessége. Jellemző a játéknem megválasztása és a szerek alkalmazása.

Még akkor a szülők nem vásárolhattak gyermekeiknek drága, szép, jó játékszereket, legfeljebb a rongyszedő tilinkós adott nagy csomó rongyért hátul fütyülővel ellátott lovacskát, melynek primitív alakja nem felelt meg a gyermek ízlésének. A kereplő nem fejleszti hangfölfogását, a tilinkó is alig adott 4-5 hangnál többet, s legfőbb „Szeretnék szántani” féle nótát lehetett rajta elfújni. Kis kocsijánál pedig különbet faragtak zsindeyből, melyen füvet a borjacsának, homokot a játszóhelyre hordunk **Kunszt János** barátommal.

Az udvar egyik szöglete volt az én játszótanyám. Tégeléből, deszkából róttam össze néha fél ölnyi házikómat, melléje istállót és félszert. Kimeszeltem kívül-belül a házat, az ablakot üveggel láttam el, az ajtót zsinórral tettem kinyithatóvá. A szobát zsindeyből készült asztallal, székekkel, ágygal stb. bútoroztam be, a falakat képecskével ragasztottam be. Konyha is volt. Édesanyám apró csuprokat, tányérokat vett a vásárban. Azt istállóba agyagból idomított tehénkéket, falovacskákat, karácsonyi báránykákat, s a jászolba füvet helyeztem. Benépesítettem az egész házat bábukkal, melyeket nővérem készített.

A szekéren hordtunk homokot, követ, füvet, majd beültettük a ház lakóit s utaztunk Pestre, Rimaszombatra, Miskolcra. Állomásokat tartottunk s ettünk. A legnagyobb távolság volt a Berek, ennél tovább nem utaztunk.

Ha szél fúj, papírsárkányt eregettünk s az utcán befutottunk vele. Szárnyait és farkát cifra papírosból ragasztottam össze.

A kert mögötti réten kora tavasszal labdázunk. Labdát posztóból, bőrből otthon készítettünk. Néha spárgával körülháláztuk.

Apró gyermekjátékok is folytak, ha többen összeverődünk. „*Benn a bárány*”, kenyérarulás, dinnyejáték, tenyércsapó s egyéb játékok voltak divatban.

A bújósdit a Berekben a sűrű fűzfabokrok közt gyakoroltuk. Halat fogdostunk a sekély patak vizéből. Az apró halacskákat a homokból kivájít s vízzel megtelt tócsákba tettük, s legyekkel ettük.

Előfordult a katonafogdosás is. Kit megfogtuk, kato-

nává lett. Kapott papírsüveget és fűzfakardot. A vezért a katonák maguk közül választották. Ez sorakoztatta, vezényelte a csapatot. Volt dobos is, meg zászlótartó. A zászló egy fűzfabotra kötött zsebkendő.

Titkos játékunk télben, a temető árkában a tüzelés volt. A Pelsőc felé vezető úton volt a harangöntő műhely. A menedékes parton szánkón bocsátkoztunk lefelé. Itt gyűltünk össze néha tíz apró szánkóval s egymás után rohantunk a lejtőn. Volt fölfordulás is, de baj csak egyszer történt, mikor **Pokorny Józsi** az orrát bezúzta. Ha kifáradt a társaság, melegedni ment le a mély árokba, hol a tűz ugyancsak lángolt. Kiknek nem volt szánkójuk, rőzsét szedtek és a közel lévő kazlakból szalmát hordtak. A tüzet úgy gyújtották meg, hogy taplóba csiholtak, s a tüzes taplót szalmacsutakba helyezve lángra élesztették. Némelyek szalonnát is sütöttek, mások szivarra gyújtottak. Ez utóbbi azonban nagy ritkán esett meg, mert a kézzel gyúrt dohány nem jól égett.

Később, már nagyobb iskolás koromban a méhesben ütöttem tanyát. Kicsi színpadot állítottam és szereltem föl. Színes papírossal ragasztottam be a vastag papírosból álló színpad falát. Függyönynek utcát, tájképet festettem. (A szomszédságban lakott egy kőműves, kihez atyám járatott, hogy rajzolni, festeni tanuljak). Előbb vastag papírosra ragasztottam a színezett emberalakokat, ollóval kivágtam, alul pedig kis deszkalapocskát enyveztem, hogy megállhassanak. Fejtől fekete cérnára fűztem, hogy szereplés-kor a színpad mögött ide-oda mozgassam. Később Mari néném bábukat készített, s ezeket szerepeltettem. Ha kellett, fákat, kunyhót s egyéb díszleteket állítottam be.

Ily fölszereléssel játszottunk ketten „színházast”. Majd Kunszt J. barátom, majd én, vagy nővérem voltunk a nézőközönség. Később édesanyám, sőt mások is nézték.

Atyám nem jó szemmel nézte játékunkat, nehogy „theátrálisták” legyünk. A színpad mögött elrejtőzve különböző hangon mondtuk a szereplők mondókáit. Ez kezdetben rögtönzésből állt, de azután már a színműírásra adtuk magunkat. Így már összefüggőbb volt a cselekmény.

Nagyon elégedetlenné tett, hogy Kunszt János barátom színdarabjait jobbnak találtam az enyéimnél. A szereplőknek rendszeren **Kazinczy, Kölcsey, Vörösmarty**, néha **Solon, Lykurgus, Miltiades, Epaminondas** vagy **Homulus, Mathias** (?), **Coriolanus, Julius Augustus** stb. neveket adtuk, csak néha Jóska, Pista, Tóni névvel ruháztuk föl. Sőt, az alakok talpára ragasztott deszkácskán a nevek voltak írva. Ez volt a nyári vakációban leggyakoribb szórakozásunk.

b) Foglalkozásaim.

A józan nevelés egyik elsőrendű szabálya, sőt alapja: a gyermeket kis korától kezdve foglalkoztatni. Ez annyira fontos, hogy az ember egész életére nézve határozó.

Mióta kisdedóvó intézetek keletkeztek, a nevelés ügye új stádiumba jutott. Nem mintha most már jobb nevelésben részesülne a gyermek, de a foglalkoztatás elve érvényre jutott. Csakhogy a kisdedóvás csupán a módját, a lehetőségét mutatja meg. Egyéb tényezők hiányában csupán

jámbor óhajítás marad.

Az elvet következetesen az egész vonalon kell alkalmazni.

Losoncon még akkor kisdedóvó intézet nem volt. Csak gondolkoztak erről a magyar nevelők.

Szüleimnek természetes érzéke adta meg az impulzust, hogy munkára neveltek bennünket. Családom vérében is megvolt a munkaszeretet. A példa szintén hatott.

Megszoktattak észrevétlenül az állandó foglalkozásra.

A foglalkozás lehet vagy játék, mely szórakoztat, gyönyörködtet, s a kedélyt képezi, vagy munka, mely komoly célt jelöl, kitartásra ösztönöz, az akaratot fejleszti. Mindkettő jellemképző is.

A komoly munkában a gyermek könnyen elernyed, teherré válik, ám a játékot is megunja, abba is belefárad. Ezért szükséges a változatosság.

Utile duloi.

Tapasztaltam azt később férfikoromban, midőn emberfölötti munkára utalt a sorsom. A munkának különböző nemében és alakjában sohasem fáradunk el a kimerülésig, ha változatossággal végezzük. Sokszor üdítő hatású.

Foglalkoztatni a gyermeket, az ifjút életszükség. Nemcsak a szellemi fejlődés feltétele ez, hanem oly testi, illetőleg kézi ügyességre vezet, melynek nagy gyakorlati értéke van. Erre pedig legalkalmasabb a gyermekkor, midőn puszta mulatságból is komoly munkát végzünk.

Látni és megfigyelni a mások munkáját oly képző hatású, hogy a gyermek észrevétlenül beleéli magát. Az utánzó képesség teszi őt erre alkalmassá. Már a kisded is utánozza a felnőtteket.

Alkalmat kell tehát adni a fiúnak, hogy úgy a háztartás körül tegyen apró szolgálatot, mint ahogy érdeket kell benne ébreszteni a különböző iparműhelyekben folyó munka és eljárás iránt. Így szoktatjuk meg a gyermeket a szolgálatkészségre és a kézi ügyességre. Mindkettő megbecsülhetetlen.

A harmincas évek közepén, mikor még alig lettem iskolás, már a háztartás körül bizonyos föladatokat végeztem, sőt mindaddig, míg otthonról el nem kerültem.

A tűzgerjesztés egyik ősi alakjának tanúja voltam még.

A tűzpadon rendszerint parázstűz rejtett állandóan a hamu alatt. (A rómaiak Venus tüze!). Az izzó parázson gyújtották meg a kénygyertyát, hogy lángot gerjessenek, vagy a gyertyán meggyújtásák.

Kénygyertyát nekünk, gyermekeknek kellett készítenünk.

Száraz zsindelelyből mintegy tíz centiméternyi hosszú vékony szilánkokat hasogattunk. Ezeknek mindkét végét valamely cserépbe, parázson megolvasztott kénbe (büdöskő) mártogattuk. Konyhában tartották valami bádogtartóban.

Ha kialudt a parázs a konyhában, akkor atyám „kicsiholta” a taplóba. (Acél, kova, tapló kora.) Így gyújtottuk meg a kizárólag világításra használt fagygyertyát is.

Ezt édesanyám – mert ahogy szokás volt ez házról-házra – egész évre valót maga „mártotta”. Mi is segítőtünk neki. Jutalmunk ezért egy-egy háromlábú gyertya. Ezt csak ünnepnapon gyújtottuk meg magunknak.

Nemsokára a losonci kereskedésekben kezdtek olyan

négyszögű vastag falú üvegcset árulni, melybe, ha bele-mártották a kénygyertyát, kihúzva, a kén meggyúlt tőle. Az üvegcseben kevés azbeszt volt itatva egy folyadékkal (kén-sav, ohlorkáli). Nagyon rossz szagú volt, ezért az ablak-közben tartották. Egy ily üvegcset 2-3 váltókrajcárért vet-tünk, s eltartott néha pár hétig is.

Most már könnyű volt a tűzgerjesztés. De még köny-nyebb már 1840 körül, mikor a magyar (Irinyi) Romer féle gyufát már Losoncon is lehetett kapni.

Egy-egy csomagja (mintegy 50 szállal) két váltó kraj-cárba került.

A kénygyertya már csak a konyhában szerepelt. Atyám a „cindhelzli”-vel gyújtott pipára.

Édesanyámnak a kerti munkálatokban segítettem. Ta-vasszal a fölászott táblákat gereblyéztem, később a gyom-lálást is megtanultam. Ősszel a zöldségszedésnél szorgal-matoskodtam. Atyám megtanított gyümölcsfa oltásra. Büszke voltam, ha évek múltán a magam oltotta fa gyü-mölcsét élvezhettem. A dohánytermelés körül nem csekély volt az én munkám. Megcsíráztatástól a simításig részem volt a munkálatokban. Ha szénatakarás volt, nagy öröm-mel buzgólkodtam a petrencébe gyűjtésnél. A beszállít-ásnál a széna tetején foglaltam helyet.

Aratáskor ünnepem volt. Ott forgolódtam az aratók közt. Boldog voltam, ha egy fűrj fogságunkba került. Kalit-kába téve gondoztam pár héten át, és élveztem a csattogá-sát. Az elhagyott kalászokat is szedegtettem és büszkélked-ve mutogattam a különben veszendőbe ment csomókat. Majd a „nyomtatásnál” őrködtem. Ha a nyomtató lóra ül-tettek, rátartin ültem meg. Néha atyámmal a szérún hál-tam, míg a mag kikészítése tartott.

Mi tőlem telhetett, egyebet is végeztem a háznál. Így egy párszor kihomokoltam az udvart merő mulatságból. Kis kocsimon szállítottam a homokot a „Berek”-ből. A szomszéd gyerekek hívatlanul is segítettek. Alma- és kör-temagot gyűjtöttem, elveteményeztem, a csemetéket gon-doztam.

A gombaszedés divatban volt. Egész társaságok rán-dultak ki hajnalban az erdőbe „szepe” (pesze) gombára. Meleg eső után néha jó sokat hoztunk haza. Nagy részét télire megaszaltunk.

Eljártam a szomszédokhoz, asztalos, lakatos, rézőntő, könyvkötő, tímár stb. műhelyekbe s olykor óra hosszát elnéztem a műveleteket. Sok fogást ellestem, melyekből annyit-mennyit alkalomadtán értékesítettem. Különösen szerettem időzni a „compact”-nál, kinél megtanultam a ragasztást, a papírvágást, sőt a könyvkötést is. Ennek később nagy hasznát vettem, mert sokféle „kantandlit”, tálcát, kötőkosárkát, dohánytartót igyekeztem némi ízlés-sel készíteni és kedveskedni szüleimnek, nővéremnek. Könyveim jó részét később is magam kötöttem. Rácsok. Samu szomszédnál segítettem a csengettyűminták alakít-ásánál. A lakatosnál reszelgettem, kovácsoltam. Az aszta-losnál fúrtam, faragtam, gyalultam. Megtanultam a szer-zások kezelését.

S ez elég volt, hogy az így szerzett kézügyességet az egész életemen keresztül értékesíthettem. Még most sem

szorulnék sok esetben másnak kezére.

A kézügyesség fejlesztése a gyakorlati nevelésnél nem nélkülözhető. Ily célból hoztam be a gimnáziumba a kézi munka gyakorlását, mikor erről a pedagógusok még csak akadémikus értekezéseket tartottak. Most már sokféle iskolában alkalmazzák.

Örök hálára kötelez szülőim iránt, hogy jókor mun-kára szoktattak, minden kényszer nélkül. A munkálkodás így válik a második természetünké, melynek súlyát nem érezzük.

Nem sokan mondhatják ezt: A munka nekem nem te-her, élvezet.

4. Tanulmányaim.

Egész életünkön keresztül tanultunk. A tanulás meg a fejlődés.

Tagjaink használata, a tárgyak és jelenségek megfigye-lése már az élet első szakában képezi a tanulás alapele-meit. A képzetek sorozata – úgyszólván – a test növekedé-sével egyenes arányban áll.

Sok, nagyon sok képzet birtokában vagyunk már, mi-dőn az ábácés könyvet adják kezünkbe. Az eddig pusztán concrét fogalmainkhoz most már absztrakt fogalmakat fűzünk. Ezzel az értelem és képzelem fejlődése indul meg.

Itt szoktatnak meg bennünket az egyes hangok ké-peinek látása által azoknak reprodukálásához, az olvasás-hoz, s evvel az alapismeretekbe vezetnek.

Öt éves koromban atyám iskolába vitt.

„Jól viseld magad, szorgalmas légy, hogy ember legyen belőled! Ezt adom útravalóul.”

E szavak kísérték egész tanulópályámon. A kötelesség-érzet már elég korán volt meg bennem. Otthon rászok-tattak. Készületlenül sohasem mentem az iskolába. Lesúj-tó volt rám nézve, ha valamiben nem feleltem meg, amint tanítóim kívánták.

Első tanítóm **Brozmann** az „a, b, ab”-ra tanított, de csakhamar **Kálniczky Endre** – ki később unokanővérem, **Schráder Erzsébet**et vette feleségül – lett a fiúk tanítója. (Eddig együtt tanultak a lányokkal, Brozmann alatt.) Ő már nem „bé, cé, de, ef, gé”-nek mondta a mássalhang-zókat, hanem az új hangoztató módszert alkalmazta isko-lájában. Ezzel az újítással a szülők sokáig nem tudtak megbarátkozni, s az elégedetlenség csak akkor szűnt meg, midőn belátták, hogy a gyermek már egy fél év alatt megtanult folyón olvasni. (Eddig még a harmadik évben is magában mondta: „i, es-isti, en ten” és csak azután han-gosan: *isten*.)

A jeles pedagógus reformtörekvései nem maradtak eredmény nélkül. Az egyház elemi iskolája kiemelkedett a slendrián rendszer korlátaiból.

Behozta a testgyakorlást, bár még primitív eszközök-kel. A közönség eleinte idegenkedett az újításoktól, Kál-niczky nem csüggedt. A szemléltetés alapján tanított és az értelem fejlesztésére nagy gondot fordított. Elbeszélései vonzottak. Szabad, de erélyes bánásmódja bizalmat kel-tők. Szerettük őt és az iskolát.

Egyszerre hírnévre tett szert, ki mint író is szerepelt.

Pedagógiai röpiratai, költeményei, tankönyvei előkelő nevet szereztek számára.

Mikor már a „Donátus” osztályba kerültem, **Szilassy Mihály** professzor keze alá, új világ tűnt föl előttem. A latin nyelv elemeit tanultuk a latinul írt Donátusból (*Secundum editionem Emerici Dunay junctim cum re solitione colloquiorum Langii*). Ez volt egyszersmind főtárgya az első nyelvészeti osztálynak. A latin paradoxmákat *mensa, dominus, pater, rensus, res re* mintájára az adjectívumok comparatióit, a verhumok *amo, doceo, lego, audio*, active és passive formáit egész mechanikusan megtanultuk és összevissza kérdezve elfújtuk. De szoktattak már a lassú beszédre is. Ezért volt nagy súly fektetve a Lang-féle párbeszédre. Érdekes volt, mikor kettenként a *mediumon* szemben állva „colloquáltunk”. Ilyenformán:

A. *Salve mi amice!*

B. *Ago gratiss, tu quoque salvus sis.*

A. *Surge tandem, tempus instarcundi in scholam, audisné?*

B. *Non audio, dormio adhuc aut saltim dormire volo.*

A. *Nunc autem non est tempus dormiendi, sed surgendi* – így tovább.

A tanulás fő célja az volt, hogy a fiúk latin nyelven beszélni megtanuljanak. Csak e nyelven érintkezhetünk professzorainkkal. Ha kikéredzkedtünk: „*Rogo humillime veniam exeundi*”-ra *Pergas* szóval kaptunk engedelmet. A tanárt mindig „*Domine clarissime*” címmel szólítottunk meg.

Magunk közt iskolában, udvaron és az utcán kizárólag latinul beszélhetünk. Ellenkezőleg járta a „*signum*”, ez az arasznyi nyelvű fa lapocska. Bárhol szólt legyen magyarul a tanuló, „*hic habes signum*” szóval megkapta s hasonló esetben tovább adta. Így járt a félelmetes jel kézről-kézre azok közt, kik elszólták magukat. Akinél utoljára maradt a tanóra kezdetig, mint *delinquens* állott ki, hogy bejelentse magát a *signummal*. Ezért kijárt neki 5-10, sőt néha 20 *vocabulum*, melyeket a következő napon tartozott a tanárnak fölmondani. (Máshol az illető csaknem ugyanannyi „*plágát*” kapott.)

Megtanultunk tehát *culinaliter* beszélni. Nekem az az elsőbbségem volt, hogy otthon is gyakorolhattam magam, mert atyám folyékonyan beszélt latinul.

Emellett azonban tanultunk egyebet is. A magyar nyelvtant, német olvasást (az első német ábécém most is megvan), földrajzot, magyar (honi) történelmet, számvetést, természettörténetet, szépirást és vallástant.

Szilniczky botanikus volt.

Neki köszönhettem, hogy a természetet megkedveltem. Ő vetette meg alapját növénytani ismereteimnek. Kegyeletem kifejezését: *Egy névtelen botanikus* életrajzában adtam.

Kora tavasszal elég gyakran kivitt bennünket a szabadba. Ünnepszámba vettük, ha vele járhattunk a mezőn, az erdőn. Ilyenkor szabad volt magyarul beszélni.

A százszemű gyereksereg azt leste, hogy „újságot” találjon. Az volt minden növény, melyet a *clarissimus* az évben először láttatott kifejlett virágjában. Az újságok nevét ki-ki följegyezte magának. Otthon aztán a professzor

beírta Naplójába mindegyikét. A tanév végén összegezte és megállapította az érdemsort. Eszerint aki legtöbb újságot bemutatott, „császár”-nak [neveztetett], utána következtek a „király”, „herceg”, „tábornok” stb. fokozatok. Újságot egyéb iránt bármikor vihettünk bemutatni. Mind számított.

Megkülönböztetésnek vettük, ha elhívott a növények praeparálásához segédkezni. Így tanultuk meg a herbarium számára való elkészítését a növényeknek. Alig volt közöttünk, kinek nem lett volna herbariuma. Papírost hozzá szereztünk, ahogy tudtunk. Ebben édesanyám segített tejpéznéből. A prést két deszka és néhány darab bazaltkő, milyen megakadt az udvaron, helyettesítette. Vetélkedtünk, ki szárítja szebben növényeit, kinek van többje.

Ez a fűvészettel való foglalkozás háttérbe szorította gyermekjátékaimat. Előtérbe lépett a komolyabb foglalkozás, mely kivált Kunszt János barátommal állandóan közös volt.

Szokásban volt akkor, hogy a jó tanulók tanítás előtt kikérdezték a leckét a többiektől. E célból az osztály „*curiákra*” volt fölosztva. Mindegyik élén állt a „*decurio*”, a leckeztető. Ez számolt be a professzornak az eredményről. *Decurio* állandóan voltam, mind a két éven át, míg Sz. keze alatt jártam a donátusba, mert az osztály két évi tanfolyamot képezett.

Előképző a gimnáziumra.

Amint a hazai nyelv a negyvenes évek közepétől tért kezdett hódítani, lassanként megszűnt a latin beszéd országgyűlésen és iskolában egyaránt, s a magyar nyelv foglalta el törvényes jogát. Ideje is volt már.

Terray Károly, ki a gimnázium grammatikai és syntaxisi osztályait egymaga tartotta, az újabb iskolához tartozott. Németországi pedagógiai tapasztalatait már itt értékesítette. Nevelt és tanított. Ez emelte őt magasabbra a többiek fölé. Alapos képzettsége, nyelvismerete, nevelői érzéke, munkabírása lehetővé tették a fényes sikert, mely buzgó és lankadatlan működésének eredménye.

A négy évre terjedő kettős osztályban minden tárgyat tanított Zay ugróci rendszer alapján, magyarul. Csak a latin órákon követelte, hogy e nyelven beszéljünk. **Phedrust, Cornelius Nepost** – mert csak a syntaxis osztályt végeztem alatta – nagy alaposággal magyarázta. A körmondatokat és a versmértékeket (*Prosodia*) mindkét nyelven tanította. A magyar *styl* képzésre igen nagy gondot fordított, úgyhogy tulajdonképpen ő tanított meg bennünket, hogyan fejezzük ki írásban gondolatainkat. A reál tárgyakat is helyes módszer alapján tette vonzóvá és érdekessé. Tankönyv hiányában saját compilált jegyzeteit írtuk le és tanultuk.

Terray társadalmi műveltségénél fogva előkelő helyet foglalt el. A köztisztelet környezte. Tanítványi ragaszkodását rationális tanítási módjával és igazságosságával nyerte meg. Tekintélye nagy. Engem különösen kedvelt. Gyakran magához hívott, hogy beszélgessem, vagy egyben másban foglalkoztasson. Amint a gyermekjátékok elmaradtak, Terray olvasmányokhoz szoktatott. Saját és az iskola könyvtárából időnként oly szellemi táplálékot nyújt

tott, hogy az olvasást csakhamar megkedveltem. Minden szabad időmet arra fordítottam. Nem egyszer azért atyámtól megrovásban is részesültem, hogy a játéktól elvonulok.

A magyar írók munkáit egész mohósággal olvastam, azoknak classicus mondatait kijegyezgettem, sőt az egyes művek tartalmát füzetekbe írtam. E jegyzetek ívei évről-évre fölszaporodtak egyes kötetekké. Külön füzetbe foglaltam a szépirodalmiakat, külön a történelmieket, a természettudományiakat, a földrajziakat, stb. K. János barátom főleg szépirodalmi olvasmányokkal látott el. Mit közösen olvastunk, afölött eszmét cseréltünk, sőt vitáztunk, nem ritkán bírálatot mondtunk. Nagyon természetesen, primitív fölfogással.

Atyám jó érzékére vall, hogy amit az iskola nem adhatott, más úton nyújtott alkalmat egy kevés művészeti képzésre. Hála neki!

Még akkor a rajzolást nem tanították az iskolában.

A szomszéd süket kőművesnél már előzetes rajzbeli ügyesség nélkül nagy kedvvel festegtettem, katonákat, házakat, virágokat. Atyám látva ezt, beadott egy akkor Losoncra költözött, **Kammelrohr** nevezetű rajzmesterhez. Velem hatan (Kunszt J. is) jártunk hetenként kétszer (szerdán, szombaton d.u.) hozzá rajzolni. Rendesen tanított a német mester, ki egyúttal daguefrytypiával is foglalkozott. (Csakhogy ennek nem sok publikuma volt.) A vonalrajzok után mindjárt növényleveleket, virágokat, majd fákat, bokrokat fokozatosan rajzoltunk. Emberfejeket és alakokat jóval később. Legnehezebben ment a falomb és a víz rajzolása.

Ennek a kevésnek is mily nagy hasznát vettem, mikor kirándulásaim, utazásom alkalmával vázlatokat vettem mindarról, mit leírni alig lehet, csak rajzban eleveníthük meg emlékezetünkben, mikor természetrajzi tárgyakat képekben kellett szemléltetni, mikor szükségből rajzolás tanításra vállalkoztam.

Mindennemű ügyességnek hasznát vesszük.

Mily lelkesítő öröm szállt meg, mikor atyám zongorát vett!

Heller nevű német ember hosszabb időn át Losoncon leánynevelő intézetet tartott fenn. Mire megöregedett, Pozsonyba költözött, hogy szerzett vagyonát nyugalomban élvezhesse. Távozsága előtt minden ingóságát elárvereztette. Ez alkalommal vette meg édesatyám a hosszú szárnyzongorát ötven váltóforintért.

Akkori időben a ref. lyceumban jogászok is tanultak.

Dobrik Lajos nevű jogász tanított engem zongorázni hetenként négy órában. Ezért havonként fizetett neki atyám hat váltóforintot. Nagy kedvvel gyakoroltam s csakhamar néhány hónap alatt túlestem az elemi gyakorlatokon, úgy-hogy kisebb dalocskák eljátszásával szüleimnek is örömet szereztem. Sokat skáláztam, mi unalmas volt, de éreztem, hogy ujjaim mind könnyebben mozogtak a billentyűkön.

Nehezebb gyakorlatokra térve át, hosszabb műveket tanultam. A második évben már magam is próbáltam zongorára tenni rövidebb nótákat. A hangjegy írásba hamar belejöttem, mert magamnak kellett a megtanulandó darabokat lekottázni.

Sok jó órát szereztem szüleimnek, magamnak is.

Később Selmeceen a lyceum *Hangászdá*ban is folytattam a tanulást, de mert tömeges volt a tanítás, kevesebb volt az eredmény.

Többre mentem azután a nyári szünidőben.

Csak mellékesen említem meg, mint gyerekkori remniscenciám megengedik, hogy a negyvenes évek első felében megjelent atyámnál egy idegen T. ügyvéd kíséretében. Németül beszélt.

Az ügyvéd tolmácsolta, hogy itt Magyarországon keres az idegen Fábry örökösöket. Egy Fábry nevű igen gazdag ember Belgium egyik városában utód nélkül halt meg. Minthogy Magyarországból származott oda, itteni rokonnait kutajta.

Atyám elmondta családunk történetét s az ügyvéd följegyezte magának. Ezzel távozott.

Többet nem hallottam a dologról.

5. Ifjúságom

Szárnyat kap lelke, valahányszor a boldog ifjúkort idézem vissza emlékezetemben. És büszkeség tölt el, hogy ezt a labirint-szerű útját életemnek úgy futottam meg, mint akit nemes ideálok vezetnek.

Ugyanazon nyomokon haladnék újra, ha kezdeni kellene az életet.

Múltamon okulva s abból indulva ki, intéztem továbbra is pályafutásomat, s azt a mértéket állítottam föl azok számára, kikre azután nevelő befolyásomat gyakoroltam.

„*Est deus in nobis agitante calescimus illa.*“

Szerencsém volt, hogy az éltető szikra élt lelkemben, mely egyre hevített a cél felé. Ezt lépésről lépésre mindig szem előtt tartottam, mint egy világító tornyot a távol sötétében.

Az ifjúság aranykorát úgy tekintém, mint előkészületet a férfi hasznos munkájához, hogy tisztességszerűen jusson.

Otthon volt a példa előttem.

Korán kell megszoknunk a munkát, s abban keresni annak jutalmát. Vajha ezt megértené a mai ifjúság!

És amellet meg nem állapodni soha, még akkor sem, ha látszólag a célhoz jutnak, hanem folyvást előre törni, minél tovább, csak az igaz és tiszta becsvágy nyilvánulása, sőt azt mondom, az ifjúnak nem szabad hinnie, ha életének egy-egy állomásához ér, hogy a célt elérte már. Ez stagnáláshoz vezetné, mely szellemének szárnyát szegi.

A hegytető felé törni, sziklák ellenállását legyőzve, süppedékes talajon átgázolva, s talán még a vadállatokkal is megküzdve megacélozzuk izmainkat, kitágult tüdővel szabadon lélegzünk majd az ormon.

1. Selmecebánya.

Befejezván iskoláimat szülővárosomban, határvonalához értem gyermekkoromnak.

Rhetor lettem Selmeceen. Egészen más situatio volt előttem – az apai háztól távol magamra voltam utalva.

Atyám búcsúszava mély nyomot hagyott lelkemben. Anyám szeretete kísért utaimon.

Más emberek, más viszonyok. Idegenül éreztem maga-

mat, míg megszoktam a helyzetet. Tanáraim bizalmát csakhamar megnyertem. Tanulótársaim közül keveset választottam barátomul.

Sok mindenféle elem verődött itt össze, vidék és nyelv szerint. Babel volt az nekem.

Eleinte két lakótársamra, kikkel eddig is a losonci iskolában voltak iskolatársaim, utalva voltam. Az egyikben nem volt meg az igaz magyar fiú, a másiknak excentrikus hajlamai távol tartottak. Megtaláltam azonban **Márkus Sándor**ban, akit kerestem, s ki pótolta K. János barátomat nekem. Udvarunkban is lakott egy özvegyasszony fia, ki komolyságával és szorgalommal megnyerte rokonszenvem: **Bizay Sándor**. Kitűnő latinságának magam is hasznát vettem, míg én magyarságomból adtam cserébe.

A lyceum felső osztályainak ifjúsága éppen nem talált követendő példát a bányász és erdész akadémiai ifjúságban. A bursch szellem ragadós volt, s extravagantiákra adott okot. Az iskola törvényei nehezen bírták szelídíteni a szilajságot. A tanulók és a bányamunkások közt gyakran összeütközések történtek. A gyűlölet a két fél közt véres verekedéssé fajult. Néhánynak *consilium abeundival* való eltávolításával oly könnyen meg nem szűnt a viszály.

Király József Pál igazgató éber örökösége és közbelépése szüntette meg végre. Higgadtságát megtartva jó indulatával a tanuló ifjúság iránt megfékezte az elvadultságot. Egy ily csetepaté alkalmával meggyőződött arról, hogy a bányamunkások keresték az ürügyet. Midőn magát közbevetette, majd pórul járt, s csak a diákok mentették meg a veszedelemből. Vállaikra emelve, éljenzés közben vitték a lakásra. A munkások húzták a rövidebbet, az inquisitio kiderítette bűnösségüket.

Ily mozgalmak az ifjúság komolyabb és nagyobb részét nem érintették.

M. Sándorral közösen végeztük iskolai föladatainkat, külön tanulmányaink, kirándulásainkat.

Ez a komoly törekvésű, minden ízében tiszta jellemű ifjú szerfölött ragaszkodott hozzám. Szinte testvérekké lettünk. A második évben hozzá költöztem, egy terasszal följebb, a lyceum épület fölött. Az öreg **Liszkovszky József**, keze vesztett, nyugalmazott bányász családjának otthonában nagyon jól éreztük magunkat.

Sándorral együtt tanultam a francia nyelvet. **Merényi Lajos** magyar nyelven írt francia nyelvtanát használtuk. Hogy magamnak is meglegyen, az egész könyvet leírtam. (Mai napig is megőriztem.) Olvasmányokat Király tanárunktól kaptunk. Ezekből is sok apróságot irogattam ki. Az egyes leckékből egymást kérdeztük ki. A beszélgetéseket jól begyakoroltuk. Minden olvasmányból előbb a szavakat megtanultuk. Emellett a paradigmákat állandóan készenlétben tartottuk.

M. Sándor jól rajzolt és festett. (Atyja festő volt B. Gyarmaton.) Sokat tanultam tőle. Földrajzi térképeimet már elég szabatosan kipingáltam. (Mai napig is megőriztem.) Alkalomadtán térképeket, épületeket, emberi alakokat rajzolgattunk, nem ritkán a természetből. Sőt olykor festegettünk is. Vázlatkönyvünkben Selmec nagyobb épü-

letei, egyes tájrészletek szép számmal voltak lerajzolva.

A könyvkötésben kedvvel szintén gyakoroltuk magunkat, csakhogy primitív eszközökkel. A legtöbb könyvünket magunk kötöttük be. Emellett a ragasztó munkával is foglalkoztunk, mely készségnek hasznát vettem, midőn atyámnak dohánytartót, édesanyámnak tálcát, Mari nővéremnek kötőkosárkát, vagy egyéb díszművet készítettem. Másoknak is szereztem ezzel örömet. Az ilyen kézi ügyeségek rendkívül fokozzák a tevékenységet, emelik az ízlést, erősítik az önbizalmat.

Együtt jártuk be Selmechánya határát és vidékét, botanizálva, ásványokat és kőzeteket gyűjtve. A sziklákat igen kedveltem és vakmerőséggel másztam meg. Sándor barátom akadályozva volt egyik hibás lába miatt ebbéli vállalkozásainkban. A tárnákat is fölkerestük, de az aknába bocsátkozni nem volt bátorságunk. Szaporodott a herbarium, halomra hordtuk a bányák hozzáférhető termékeit – olykor Király J. P. tanárunk vezetése mellett kerestük fel a távolabbi helyeket. Szélaknán (WINDSCHLACHT) ismertette meg a vízemelő gépek szerkezetét és működését. Ily alkalommal tanár és tanítvány egymáshoz közel jutnak.

Csak Szinnára nem tudtunk eljutni, pedig az egyik eminens kiránduló hely volt. 1868. július 29-én pótoltam a mulasztást.

Rövid pillantást kell vetnem az itteni iskolai tanulmányokra.

Két nyelven, latin és magyar nyelven tanítottak a tanárok.

A retorikát, a poetikát az *antiquitates romanorum et graecorum* az irodalomtörténettel latinul (sőt, az ókori földrajzot is) tanították. E nyelven interpretálták a klasszikus írók műveit. Az interpretációs füzetbe írtuk. A görög auctorokat latinra fordítottuk. Csupán a reáliákat tanultuk magyarul. Tankönyv alig volt. **Stentius (?) Mihály** magyar nyelvtant az akadémia kiadásában megjelent *Szókötést*, a **Lemmann (?) Géza** német nyelvtanát és a latin-görög írók – többnyire leipzig-i kiadású műveit is – használtuk. A többi tantárgyakat füzetekbe írtuk. (Némelyeket – az Eperjesen maradtakat – sikerült megőriznem.)

Legrokonszenvesebb volt tanáraim közül Király József Pál, ez a széles körű tudománnyal bíró modern tanférfiú. A magyar és német nyelven kívül beszélt és írt latinul, görögül, franciául és angolul. Lehet, hogy több nyelv birtokában volt, mert jeles philológus hírében állott. Remekül játszott a zongorán. Sokszor hallgattam játékát a lyceum csarnokában. (Benn lakott az első emeleten.) Hangversenyeken is közreműködött. *Comme il faut gentleman*. Nyájas, szelíd modora tanítványai iránt közkedveltté tette őt. Még az elvadultabbak is tisztelték és becsülték. Soha nem jött collizióba a gyerekekkel sem, mint az másokkal megesett. Fegyelmi esetekben conciliáns, de az aljassággal szemben kérlelhetetlen.

Tanította a **Vergiliust** latin magyarázatokkal, **Horatius** ódáit ethikai fejtegetésekkel. Nagy lelkesedéssel tanította ezeket. Meg is ajándékozott *Epigrammaty*-inak egy példányával. (Kegyelettel őrzöm.) A német nyelvet **Lenonten(?) J.** tankönyve szerint, tőle tanultam, oly siker-

rel, hogy nemcsak saját lakásán, szemeim előtt javította dolgozataimat, de a tanév végén igyekezetemet egy *Lebensbilder* c. ifjúsági olvasókönyvvel honorálta. Felajánlást saját kezűleg írta rá. (Kegyelettel őrzöm.)

Tanította még a természetrajzot is, de minden szemlélet nélkül. Csak a kirándulások alkalmával mutatott be egyet mást. Nem is láttunk mi egy ásványgyűjteményen kívül semmiféle fölszerelést. A matematikát is ő tanította nekünk és a „prímában”, hol a physikát szintén előadta. Eljárt Király a bányászakadémiára a physikai és chemiai előadások meghallgatására, hogy még ez irányban is kiegészítse tudását. Ha a tanár e korban az ő classicizmusában meg nem csontosodott, kénytelen volt az encyclopedika sorába lépni. Jó, ha e sokféle tudás mellett maradt ideje az ő szaktudományának kultiválására.

Király J. P. sokoldalú képzettsége miatt méltán korának kiváló szakférfiai közt foglalt helyet. Később a soproni tanítóképző igazgatója lett.

Breznik János, bár kezdő volt, a tanítás terén alapos képzettsége mellett komolyan, lelkiismeretesen s teljes odaadással végezte tanári munkáját. Erőtéljes szervezete és imponáló alakja is rátermettségét dokumentálta. A görög nyelvet, a magyart a történelmet és földrajzot tanította. **Xenophon** *Anabasis*-át latinra fordítottuk a haladók csoportjában. Voltak, kik itt kezdték a görögöt. Losoncon a görög nyelv elemeivel ismerkedtünk meg. Nagy sikerrel tanított. Még a kevésbé szorgalmasba is lelket öntött. Az újabb kor egyik kiváló didaktikájaként tűnt ki. A selmeci lyceum atyjává lett 50 éves munkájával. A hetvenes években barátság fűzött hozzá.

Egészen más kaliberű volt **Suhajás Lajos**, a régi classicizmus képviselője, ennek minden gyalogságával. Soha másként nem beszélt velünk, csak latinul. E nyelven interpretálta a classicus auctorokat, tanította a rhetoricát és poetikát. A magyar szónoklatról szó sem esett, a költői formák magyarázatánál is csak a példák voltak a hazai költőink műveiből idézve, s a német verstanban német idézetekkel. Magának is gazdag könyvtára volt. Hetenként adogatott belőle olvasmányokat, melyekről szóval vagy írásban be kellett számolni, rendszerint kivonatok alakjában. Sok egyéb közül főleg **Plinius** és **Columella** (?) műveire emlékszem, melyek nagyon érdekelték, s bő exergeta-t készítettem belőlük. Ezeknek később a növények történetének megírásánál nagy hasznát vettem.

A különben mogorva agglegény életű, már nem fiatal férfiú ritkán méltatott valakit közülünk különösebb figyelmére. Az volt reám nézve a legnehezebb föladat, mikor sor szerint kijelölt a latin orationának a chatedrából való elmondására. Bátoratlan létemre erős megpróbáltatás számba ment az egész rhetor és poeta osztály előtt a magam, jóformán culinárius latinsággal írt beszédem lemorzsolása. A rosszakarat, az irigység vigyorgott felém a padokból, de a jóakarat és biztatás is nyilvánult helyel-közzel. Ehhez képest volt tanulóársaim bírálata is, hol lesújtó, hol méltányoló. Csak a professor elismerő és buzdító szavai hozták lelkemet némely egyensúlyba.

Az ifjúság közszelleme megoszlott a nemzeti aspirá-

ciók szerint. A magyar képzőkörben lelkesen szavaltunk, hazafias dolgozatokat olvastunk, s élesen bírálgattuk egymást. A tótok a maguk körében lelkesültek a *Kári Dzerá*-ért, s ábrándoztak Szvatopluk országáról és daloltak a Tát-ráról. A német társaságnak nem volt nemzetiségi célzata, csupán irodalmilag foglalkoztatta tagjait. Király tanár vezette. Minden társaságnak volt külön könyvtára, annak nyelve szerint.

Legkedvesebb költőink a **Kisfaludiak**, **Berzsenyi**, **Kazinczy**, **Kölcsey**, **Vörösmarty** bő anyagot nyújtottak. **Petőfi** szelleme is kezdett megszólalni már Verseink faragásában a classicus formák mellett már a népies alakok föltűnedeznek. A prózaírók műveit tanulmányozva olvastunk, kivált **Széchenyi** műveit.

A hazai irodalommal csak magán szorgalomból lehetett megismerkedni, mert a latin oktatás még mindig túlsúlyban volt.

Akadtt is néhány jelesebb tanuló, kik classicus latin-ságra tettek szert (Bizay Sándor, Langhoffer Károly stb.), de a magyar nyelvben már gyengébbeknek bizonyultak.

Nem hagyhatom említetlenül, hogy egyéb magántanulmányom mellett bejártam a *Hangászdába* (zeneiskola), mely a lyceum épület egy második emeleti termében volt berendezve. A csoportos zeneoktatásnak olyatén módszerének alkalmazása mellett egyébként nem csoda, ha a növendékek a zenében csak kevés haladást tettek. Inkább magunkra voltunk utalva, hogy sem állandó zenetudást nyerhettünk (volna). Hiszen tizen, vagy többen vettünk részt egy s ugyanazon órában, s láda alakú, négyszögű s négy lábon álló primitív, rozoga, zongora nevet sem érdemlő hangszereken gyakoroltunk. Ezeknek cincogása, vagy csörömpölése szerfölött bántotta a jó hallást és zeneérzéklet. Ha valamennyi megszólalt, oly chaotikus hangzavar keletkezett, hogy akinek még ép volt érzéke, megfutott tőle. Szárnyzongorához ritka esetben ülhettünk, legföllebb, ha egy-egy begyakorolt darabbal készen voltunk. Ily módon alig lehet az egész zeneoktatást esthetikailag képzésnek mondani, mint inkább mechanikai gyakorlásnak, dresszurának.

2. Eperjesen

Tanulmányaimat az ős alma mater, az eperjesi collegiumban folytattam. Itt végeztem a philosophiai cursust. Mintámat **Vandrákban** találtam föl.

Eperjes már fekvésénél fogva is kedvező benyomást tett rám. Tanárainak jóindulata csakhamar otthonossá tette helyzetemet. Barátaim ragaszkodása meg éppen kellemessé varázsolta otthonomat.

Kezdetben **Fai Frigyes**szel, unokatestvérem fiával és **Ondrejovich Samu**val laktam. Amaz komoly és szorgalmas, ez könnyűvérűn hanyag. „*Naturam si furca expellas, famen usque recurrát.*” Míg nem gátolt kötelességem teljesítésében, megmaradtam, de azután azonnal elköltöztem onnan.

Frigyes jóra való, kedélyes fiú volt. Pihenőül esetenként elővette gitárját, ennek pengetése mellett vidám nótára gyűjtött. Ez a primitív módja a szórakozásnak élénkíti

kedélyünket, míg a munkában egymásnak segítőtársai voltunk. Közösen iparkodtunk hatni Samu barátunkra, de hiába! Nem volt egyéb hátra, mint hogy elköltözsem. A jó öreg **Jasztrabinyinénál**, a Flórián utcában találtam három derék szolid társat. Körükben jól éreztem magamat. Háziasszonyunk anyai gondozása alatt meg éppen kedves otthonomná lett a ház.

Ifjú lelkem is föltalálta az igaz barátot **Geduly Károlyban**, a gutai ev. lelkész nagy tehetségű fiában, kihez önzetlen barátság és őszinte szeretet csatolt. Nevelője volt a két **Benczur** fiúnak. (**Benczur József** előbb colle. tanár, akkor könyvkereskedő.) Az előkelő család mindig szívesen látott házában. Károly szépen zongorázott és tanította a fiúkat zongorára. A gyakorlásra magamnak is volt alkalmam olykor. E nemes barátság táplálta lelkünket mindvégig, míg közös munkánk tartott. (Szegény Károly! Theológiai tanulmányaink befejeztével, mikor atyja oldalához került, lelke elhomályosult, s rövid időn belül ifjan elhalt.) Csak a szabadságharc kitörése, s az ő gyászos sorsa szakított el bennünket egymástól.

Az ifjú lélek konkrét mintát keres, s ha megtalálta, feléje hajlik, hozzá idomul. Az igaz barátság érzelmi világának megfelelő visszhangot kelt, de a fennkölt férfiak bölcsessége értelmi körét táplálja, bővíti, termékenyíti eszmékkel. Irányadásuk az idealizmushoz vezet.

Vezérem, szellemi atyám **Vandrák András** tanár volt. Egyénisége, tiszta jelleme, bölcs tanítása mély nyomokat hagyott tanítványai lelkében. Nemes szívének megnyilvánulása, szelíd és határozott bánásmódja az ifjúsággal, nagy tudása nemcsak a köztiszteletet, a szeretettel teljes ragaszkodást biztosítja a maga számára, de országosan tisztelt tekintéllyé lett.

Az ihletet, mely lelkemnek mindig motora volt, tőle nyertem.

Philosophiai magyarázatai kezdetben csak gyengén érintették az agyat. De midőn gondolkodásunk köre szélesedett, **Kant**, **Fichte** szelleme megtermékenyítette a mi lelkünket. Nehéz volt e rendszer, de megbarátkoztunk vele. Beleéltem magamat. A bölcsészeti munkák olvasásával erősen küszködtem. Egyes részeket ismételtelen át megátolvasgattam, sőt azok fölött hosszan kellett gondolkodnom, hogy megértetlenné mit sem hagyjak el. A német szavaknál még a nyelv nehézségei is okoztak akadályt.

Engem mindamelllett ez a bölcsészeti rendszer nem elégített ki. Sok volt benne a theória, az absztrakt, a metaphysica. A természethez való ragaszkodásom, eddigi megfigyeléseim alapján kerestem a világot, mely a pozitív ismereteket termi.

A szünidőben **Oken** *Naturphilosophiája* került kezembe. Mohón kaptam utána. S íme megtaláltam, amit kerestem! Még mindig ködben jártam, de a fénylő pontok már szemem elé tűntek és irányították gondolkodásomat.

Megkísértem kutatásaim eredményeit papírra vetni. Sokat törültem, míg megelégedtem némileg csak megállapodott nézeteimmel. Az élettüneményeket még nem értettem jól, hogy összeegyeztessem a lelki élet jelenségeivel.

Hozzáfogtam az anthropológia tanulmányozásához.

Kutattam, észleltem, bűvárokodtam.

Még Hegel bölcsészeti rendszerét is tanulmányoztam. Terray Károly, ki annak bírálatát egy röpiratban közzétette, nagy segítségemre volt abban.

De mindez nem elégített ki. Folytattam tanulmányaimat, mígnem a zavaros politikai viszonyok ebben megakasztottak.

Vandrák ethikai fejtegetései mélyrehatóak és erős meggyőződést keltők voltak. A metaphysica rendszerének, elveinek, definícióinak megértéséhez ki kellett emelkedni a köznapi gondolkodás köréből. Az Észjog (*JUS NATURA*) meg új mezőre terelte gondolkodásunkat. A bölcsészet történetéből megismerkedtünk a különböző rendszerekkel. Valóban ünnepies órák voltak azok, amelyeket Vandrák hallgatásában töltöttünk el. Ő a módszerek nagy mestere volt.

Szakján kívül tanította a Magyarország pragmatikus történetét, azzal a lelkesedéssel, mellyel azt tanítani képes egy szakember és magyar tanár.

A **Horatiust** senki sem magyarázhatta alaposabban, mint ő, aki tárgyi, etnikai és alaki vonatkozásaival kapcsolta egybe a többi tudományszakokat.

A stylus gyakorlatokban nagy szigorat gyakorolt. Nemcsak szabatoságot, világosságot, magyarságot és ízlést követelt, de a gondolatokban logikát keresett, tehát azt, mennyiben termékenyítette meg a filozofia oktatás az ifjú lelkét. Minden dolgotat kijavított, és észrevételeit még külön szóval is kifejezte. Megkívánta az olvasmányok kivonatát minden hónapban. Midőn **Warga János** *Nevelés és Oktatástanából*, majd **Bonfini**: *Rerum hungaricatum, Vita Desiderii Erasmi Rotterdami* stb. ectemptaimban görög, sőt héber idézetekkel ellátva bemutattam, nagy megelégedésének adott nyilván kifejezést. Szerette, ha a komoly tartalmú könyveket forgattuk.

Előadásai alatt a jegyeztetést nem követelte, de ajánlotta.

Lehetetlen is volt nem jegyezni föl mindazt, amit classikus magyarázatai alatt szelleme élénkségével fűszerezve előadott. Főleg idézetei voltak élvezetesek.

Hazlinszkiy Frigyes egészen új ember a katedrán, melyre az év elején lépett. Kétségkívül széleskörű tanulmányai alapján hívták meg őt a collégium mathem. és physikai tanszékére, de a tanításán meglátszik, hogy magyar nyelvet nem gyermekkorában tanulta. Egyénisége különben imponáló, bariton hangja monoton. Arcizmai beszéd közben meg-megrándulnak, de a komolysága változatlan. Kedélyesség arcán nem nyilvánul.

Az ásványtant, geológiát önálló vizsgálataival kapcsolatban füzetei szerint tanította, de alig szemléltetett valamit. A physikát **Fuchs** tankönyve szerint, elemi kísérletekkel. A mathesisben jártasabb, mint a geometriában. Magyarázat közben tárgyára összpontosítja figyelmét. Ezt „*laevis armaturae*” tanulók kizsákmányolják, s olykor fölbomlik a fegyelem is. Félre nem ismerhető azonban törekvése, hogy tanításának sikert biztosítson, monoton beszéde csak a komolyan tanulni vágyó ifjakkal talál elfogadó talajra.

A botanikának fölkezt papja. Társaságban többször

vettem részt vidékre tett kirándulások alkalmával. Nagy biztonsággal ismeri föl a fajokat, éles szeme könnyen föl ismeri a megkülönböztető jellegét a válfajoknak, tisztán tudja azokat áttekinteni rendszertanilag. Phanerogamok és Kryptogamok világában egyaránt tájékozott. Egyetemes botanikus, de részletes vizsgálatokra vállalkozik. Magam is, míg Koch *Synopsis*-át voltam kénytelen nélkülözni, növényeim egy részét később is hozzá küldtem revisio végett.

Majd élénk csereviszonyba léptem vele. Sok adatot közöltem botanikai munkáihoz. Mikor 1864-ben a magyar orvosok és természetvizsgálók gyűlése alkalmával bizalmas barátságával megtisztelt s meglátogatott, már akkor is jókora terjedelmű herbáriumomat bemutattam neki, elismerő nyilatkozata buzdítás volt számomra.

Ő ajánlott a bécsi *Zoologisch-botanische Gesellschaft* tagjául és általa jöttem **Dr. Skofitzal** és más külföldi botanikussal csereviszonyba. Sok-sok ezer növényt szállítottam számukra. Nagyon becsülték a magyar flórát.

Csak mikor **Géza** fiamat vittem Eperjesre, hogy ugyanazon forrásból merítsen, látogattam meg Hazslinszkyt. Megmutatta herbáriumát és szakkönyveit. Mennyire előbbre volt már akkor. Nekem csak tudásom van a forrás- s alapművekről.

Munyay A. Lajostól, a szelídlelkű öregtől előbb a *Doctrina religionis christiance-t*, majd azután néhány theologiai tárgyat hallgattam. Előadásait latinul tartotta, de nem nagy sikerrel. Csak ennek oka részint az aggkorral járó gyengeség, részint a hallgatóknak a latin nyelvben való gyenge jártassága. Egykor kiváló egyházi szónok volt, s mint egyházi író is előkelő. Kik jó szívét és nemes jellemét ismertük, igaz kegyelettel adózunk neki.

A görög nyelvet **Schiller V.** rabbi tanította. Ez a nagy műveltségű férfiú a classikus nyelvekben, valamint a héber irodalomban szaktekintélyként volt ismeretes, fia kiváló orientalista hírében állt. A görög szöveget latinra és viszont fordította velünk. Alapos és széleskörű tárgyas fejtegetései igen érdekesek és tanulságosak. Magyarul jól tudott. A német irodalomban nagy jártassággal bírt. Tőle tanultam az utolsó évben a héber nyelvet, de nem sokra vittem az idő rövidsége miatt. Mint utóbb értesültem, a szabadságharc lezajlása után Amerikába költözött.

A többiről nem szólok.

Befejezván philosophiai tanulmányaimat, a theologióra léptem. Ám a harci zaj – **Schlick** betörése – félbeszakította rendszeres tanulmányainkat.

„*Inter arma silent musae.*”

Hiába égtem a vágtyól, hogy társaimmal Vandrák professzorunk vezetése alatt a kassai táborba szálljak, többszörös levélváltás után sem egyezett bele atyám. Haza kellett mennem.

Szégyellve itthon veszteglésemet, elzárkóztam. Éber figyelemmel kísértem a harctér és politikai helyzetünk eseményeit, szorgalmasan jegyezgettem.

Emellett folytattam tanulmányaimat, hogy pótoljam a hiányokat.

Philosophiai és természettudományi műveket olvas-

gattam, azokból kivonatokat készítettem, a nagy gondolatokat kiírtam és kritikai jegyzeteket mellékeltem.

Olvastam a Bibliát. Bíráló megjegyzéseimet papírra tettem.

Mennyire sajnálom, hogy ez irataim elpusztultak Lonsonc földúlásakor. Akkori gondolkodásom tükréül szolgált volna most. Csak annyira tudok visszaemlékezni, hogy a dolgokat természettudományi szempontból ítélt meg.

A véletlen juttatta kezembe Oken *Naturphilosophieját*. Mohón kaptam utána. Kezdtém rendszerbe foglalni ismereteimet.

Kantnak, Friesnek művei ki nem elégítettek, bár tudásom határait kibővítették. Sokat meg sem értettem belőlük.

Jó alkalom volt **Horváth Lajos** rokonom útján negyvenöt darab 69 philosophiai, pedagógiai és theologiai könyvet megszerezni. Ezzel gyűjteményemet 200 kötetre szaporítottam.

Fájdalom, az augusztusi vésznapok alatt mind a lángok martalékai lettek.

Foglalkozásom válaszüton volt. A komoly olvasmányok mellett szépirodalmi termékek is érdekelték. Sőt Kunszt János barátommal szövetkezve egymásnak folyóiratokat írtunk. A *Tudományos Lap* komoly tartalmú cikkeivel a *Borúra derű* inkább szépirodalmi és humoros dolgaival foglalkoztatta barátomat, ki viszont számomra hasonló tartalmú folyóiratával gyönyörködtetett. Ez minden egyéb irataimmal és könyveimmel elpusztult, míg az enyéim nála maradtak. Évek múltán velük megajándékozott. Most ifjúkori ereklyéim közt őrzöm.



Fábry János